

נפש כי תחטא

"נפש כי תחטא בשגגה" (ויקרא פרק ד פסוק ב)
 "ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה" (שם, פרק ה פסוק א)
 "ואם נפש כי תחטא" (שם, שם פסוק יז)
 "נפש כי תחטא ומעלה מעל בה" (שם, שם פסוק כא)¹

ויקרא רבה פרשה ד סימן ה "נפש כי תחטא"

תני ר' ישמעאל: משל למלך שהיה לו פרדס והיה בו פפרות נאות.² הושיב בו המלך שומרים אחד חיגר ואחד סומא לשומרו. אמר להם: היזהרו על בכורות הנאות האלו. הניחם והלך לו. לימים אמר חיגר לסומא: בכורות נאות אני רואה. אמר לו סומא: הבא ונאכל. אמר לו חיגר: וכי יכול אני להלך? אמר סומא: וכי רואה אני? מה עשו? רכב חיגר ע"ג הסומא ונטלו את הבכורות ואכלון. והלכו וישבו להם זה במקומו וזה במקומו. לימים בא המלך, אמר להם: היכן הבכורות? אמר לו סומא: אדוני המלך וכי רואה אני? אמר לו חיגר: אדוני המלך וכי יכול אני להלך? המלך שהיה פיקח מה עשה? הרכיב חיגר ע"ג סומא ודן אותם כאחד. אמר להן: כך עשיתם ואכלתם את הבכורות. כך, לעתיד לבוא הקב"ה אומר לנפש: מפני מה חטאת לפני? אומרת לפני: אני לא חטאתי הגוף הוא שחטא! מיום שיצאתי ממנו, שמא חטאתי? אומר לגוף: מפני מה חטאת לפני? אומר לפני: אני לא חטאתי, נשמה היא שחטאה. מיום שיצתה ממני, לא מושלך אני לפניך כחרס על גבי אשפה? מה הקב"ה עושה להם? מביא נשמה וזורקה בגוף ודן שניהם כאחד.³

תני ר' חייא: משל לכהן שהיו לו שתי נשים, אחת בת כהן ואחת בת ישראל ומסר להן עיסה של תרומה - וטמאה. והיה מתדיין עם בת כהן ומניח את בת ישראל. אמרה לו: אדוננו הכהן, לשנינו מסרת כאחת. למה אתה מדיין איתי ומניח את זו? אמר לה: את בת כהן ואת למודה מבית אביך, זו בת ישראל ואינה למודה מבית אביה, לפיכך אני מדיין אתך. כך לעתיד לבוא, הקב"ה אומר לנפש: למה חטאת לפני? אומרת לפני: רבש"ע, אני והגוף חטאנו כאחד, למה אתה מתדיין עמי ומניח את זו? אומר לה: את מן העליונים, ממקום שאין חוטאים וגוף מן התחתונים ממקום שחוטאים. לפיכך אני מתדיין אתך.⁴

מדרש תנחומא (בובר) פרשת ויקרא סימן יא

אמר הכתוב: "מקום המשפט שמה הרשע ומקום הצדק שמה הרשע" (קהלת ג טז) - מקום הנפש שניתנה מן הצדק ממקום שאין שם לא עון ולא חטא, היא חוטאה? הכתוב מתמיה: נפש כי תחטא בשגגה?⁵ למה הדבר דומה? לשני בני אדם שחטאו על המלך, אחד קרתני, ואחד בן פלטיין. ראה ששניהם חטאו חטא אחד. פינה לקרתני ונתן לבן פלטיין איפופסין.⁶ אמרו לו בני פלטיין שלו: שניהם חטאו חטא אחד, לקרתני פנית ולבן פלטיין נתת אפופסין? אמר להם: לקרתני פנית שאינו יודע נימוסי מלכות, אבל בן פלטיין בכל יום הוא עמי ויודע

¹ ארבע פעמים מופיע בתורה הביטוי "נפש כי תחטא" וכולם בפרשתנו. שניים מהם בדיני ממונות, אחד בדיני איסורים ואחד בחיבי כריתות שיש בהם לא תעשה. לגבי האחרון, פרק ה פסוק כא, ראה רש"י שם שמביא את דברי ר' עקיבא ממדרש תורת כהנים (ספרא) שדווקא זה שכולו בין אדם לחבירו נאמר בו מעל בה! (בניגוד לפסוק טו שם לא נאמר לה' הגם ששם מדובר במעילה בקודש). ואנו נבקש להתמקד במילה "נפש" בהקשר עם חטא. כפשוטו, "נפש" הוא אדם. "נפש כי תחטא", פירושה: "אדם כי יחטא". ראה שמות א ה וכן רבים. אפילו חיות נקראות נפש, ראה בראשית א כא. ראה אבן עזרא קהלת ג כא בהבדל בין נפש ונשמה. אבל הדרשן לא יוותר על הזדמנות כזו לדון: מי כאן חוטא? רק הנפש? ואיפה הגוף?

² פירות מבכירים נאים.

³ הפתרון שמציע מדרש זה מבוסס על הדואליות (האמביוולנטיות) שביסוד הבריאה כולה, בפרט בריאת האדם: חומר ורוח, עליונים ותחתונים, יברא או לא יברא, צדיקים ורשעים. ראה פרשיות ח ו-יד בבראשית רבה. לפיכך, אומר הדרשן, "נפש כי תחטא" פירושו שגם הנפש חוטאת. הנפש עם הגוף. שניהם כאחד. אגב, בקריאה חוזרת, האם מדרש זה מזכיר את סיפור חטא עץ הדעת?

⁴ ר' חייא חולק על ר' ישמעאל ואומר שהאחריות המלאה והבלעדית היא על הנפש. "וייפח באפיו נפש חיה" - הגוף ללא הנפש הוא גולם. "חמישה שמות נקראו לה: נפש, רוח, נשמה, יחידה, חיה. חיה - שכל האיברים מתים והיא חיה בגוף" (בראשית רבה יד ט). לכן רק את הנפש אפשר להאשים. שיטתו פותרת את הבעיה של העמדת הנפש לדן בעולם הבא. ראה תני ר' ישמעאל בחלק הראשון של המדרש שעל מנת לדון את הנפש צריך להחזירה לגוף שהרי שניהם נדונים ביחד. מאידך, שיטת ר' חייא מעוררת בעיה קשה: אם הנפש היא "ממקום שאין חוטאים", כיצד היא חוטאת?

⁵ התמיהה היא כפולה: ראשית, איך ייתכן שהנפש שמהעליונים מחצבתה בכלל תחטא? (כפי שכבר הערנו על שיטת ר' חייא לעיל). והשנייה, כפי שיתבאר בסוף המדרש, היא בדגש על המילה "בשגגה". חטא בשגגה? האם הנפש יכולה לטעות טענת שוגג? האם שוגג הוא בכלל חטא?

⁶ ויתר לקרתני (בן העיר, הקריה) ונתן עונש - גזר דין (איפופסין) לבן הארמון.

נימוסי מלכות מה הן. כך הגוף קרתני "וייצר ה' א-להים את האדם עפר מן האדמה"⁷ והנפש בן פלטיין מלמעלה "ויפח באפיו נשמת חיים" ... לכך הכתוב מתמיה נפש כי תחטא בשגגה? מכאן אתה למד שכל החוטא אפילו בשגגה נקרא חוטא. שנו רבותינו: שגגת תלמוד עולה זדון⁸, לפיכך כתיב נפש כי תחטא, לפי שהוא מלמעלה, ולא כתיב אדם.⁹

מדרש תנחומא פרשת ויקרא סימן ו ד"ה "ילמדנו רבינו"

... ושניהם חטאו. למה? שאי אפשר לגוף להיות בלא נפש שאם אין נפש אין גוף [חוטא] ואם אין גוף אין נפש חוטא[ת]. לפיכך פינה לגוף ונתן לנפש אפופסין, שנאמר: "הנפש החוטאת היא תמות" (יחזקאל יח פסוקים ד, כ). לכך הכתוב מתמיה: נפש כי תחטא בשגגה מכל מצות ה' - מהו בשגגה? ללמדך שכל החוטא בשגגה כאלו עובר על מצות ה'.¹⁰

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשת שובה [כד' ז'] "טוב וישר ה'"

"טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך" (תהלים כה ח). שאלו לחכמה: החוטא מהו עונשו? אמרה להם: "וחטאים תדרוף רעה" (משלי יג: כא). שאלו לנבואה: החוטא מהו עונשו? אמרה להם: "הנפש החוטאת היא תמות" (יחזקאל יח ד'). שאלו לתורה: חוטא מה עונשו? אמרה להם: יביא אשם ויתכפר לו.¹¹ שאלו להקב"ה: החוטא מהו עונשו? אמר להם: יעשה תשובה ויתכפר לו. זהו שכתוב: "טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך". אמר ר' פינחס: למה הוא טוב? - שהוא ישר. למה הוא ישר? - שהוא טוב. על כן יורה חטאים בדרך - שהוא מורה לחטאים דרך שיעשו תשובה. לפיכך הושע מזהיר את ישראל ואמר להם: "שובה ישראל".¹²

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: בפרשת נזיר אנו קוראים: "וכפר עליו מאשר חטא על הנפש" (במדבר ו יא). ושם ידועה שיטתו של ר' אלעזר הקפר: "שציער עצמו מן היין" (נזיר יט א). האם ניתן לקשור עניין זה לנושא שדרשנו בו, במעין הפוך, שסיגוף גופני מיותר הוא חטא על הנפש משום שיגרום לה בסופו של דבר לחטוא? האם אפשר למצוא בגישה זו סיוע לשיטת ר' ישמעאל שבסופו של דבר אי אפשר לנתק את הנפש מהגוף ושניהם פועלים, משפיעים, חוטאים, נדונים ושבים ביחד? ראה בגמרא נזיר שם: "ור' ישמעאל סבר לה כר' אלעזר הקפר". או שמא עניין אחר הוא זה ואנחנו סתם נסחפנו?

⁷ "מן האדמה" - סמל הארציות ה"למטה". אבל בבראשית רבה יד ח מצאנו רעיון אחר: "מן האדמה - ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל בן נחמן אמרו: ממקום כפרתו נברא, כמו שאתה אומר: מזבח אדמה תעשה לי. אמר הקב"ה: הרי אני בורא אותו ממקום כפרתו והלואי ויעמוד". אולי אלה שיטות שונות ואולי דווקא משלימות. מי שמציאותו ארצית - כפרתו קלה ופשוטה יותר. ועיקר הקושיה הוא אכן על הנפש שבאה "ממקום שאין שם לא עוון ולא חטא".

⁸ פרקי אבות פרק ד משנה יג. ראה פירוש קהתי שם. ראה גם מסכת בבא מציעא דף לג ע"ב: "תלמידי חכמים - שגגות נעשות להם כזדונות. עמי הארץ - זדונות נעשות להם כשגגות".

⁹ אז "מה היה לנו" במדרש זה? מה "השורה התחתונה"? המשל שהוא מביא על הקרתני ובן הפלטיין הוא חזרה מדויקת על המשל של בת הכהן ובת ישראל במדרשו של ר' חייא לעיל. התוספת שהוא מציע היא בכך שהוא רומז לפתרון לבעיה היסודית של איך הנפש שמחבבתה בעליונים יכולה בכלל לחטוא, ע"י הפסוק מקוהלת "מקום המשפט שמה הרשע". אבל אין הוא מפתח את הנושא ועובר מיד לנושא של השגגה. מדוע שגגה בכלל תיחשב לחטא? "פעל בתום לב" - יאמרו היום. לא, אומר המדרש - לנפש אין שגגה. כל טעות שלה היא חטא. לאדם שקורץ מן האדמה, לגוף, אולי כן. לנפש - לא.

¹⁰ מדרש זה, שהוא בעצם חלק מהמדרש הקודם, מעורר שאלות ותמיהות רבות ומחזיר אותנו, בעצם, לנקודת המוצא. אם "אי אפשר לגוף בלי נפש ולנפש בלי גוף" מדוע רק הנפש היא זו שנענשת? אבל הנקודה המרכזית במדרש זה היא באמת עניין העונש. מהו אותו איפופסין שהנפש נוטלת? כאן מפתיע המדרש בקיצוניותו "הנפש החוטאת היא תמות". אין זה הפשט באותו פרק ידוע שבספר יחזקאל שעניינו הוא קריאת התיגר נגד "אבות אכלו בוסר ושיני בנים תכהינה" - "בן לא ישא בעון האב ואב לא ישא בעון הבן". ראה גם המדרש הנפלא החותם את מסכת מכות (דף כד ע"ב): "ארבע גזירות גזר משה רבינו על ישראל, באו ארבעה נביאים ובטלום". מה רוצה המדרש לומר? שבחטא אחד - בשגגה - בטל כל טעם קיומה של הנפש ו קיומו של האדם?

¹¹ מדרש זה בא ומזכיר לנו שאם בעונש עסקינו, אין צורך להפליג לספר יחזקאל. פרשתנו עצמה עוסקת, בסופו של דבר, לא רק בחטאים אלא גם בתיקון החטא ובכפרה ע"י הבאת קורבן: "נפש כי תחטא ומעלה מעל בה' ... והשיב את הגזילה אשר גזל ... ואת אשמו יביא לה' ...". ולא עוד, אלא שהתורה חלוקת על הנבואה ומציעה עונש הרבה יותר אנושי: "שאלו לתורה: חוטא מה עונשו? אמרה להם: יביא אשם ויתכפר". זאת כמובן רק בחלק של האשמה כלפי ה'. תיקון המעשה עצמו - השבת הגזילה או כל תיקון אחר שהוא בין אדם לחבירו - זה דבר מובן מאליו.

¹² ב"שורה תחתונה" (אם יש כזו), נראה שלא יצאנו מכל השאלות הפילוסופיות הנ"ל עם תשובות חותכות, אבל אולי כן עם תשובה (תרתית משמע) על דרך המוסר והמסר האנושי. הנפש היא העיקר, אם ח"ו לאבדן גמור ואם לכפרה והתחדשות. היא יכולה להתכלות לגמרי, אפילו יותר מן הגוף עליו חל חוק שימור החומר, אבל היא יכולה גם להתחדש ולעשות תשובה. מן הדין וגם מן החכמה דינה של נפש שחטאה הוא כליה: "ואת חטאים תדרוף רעה", "הנפש החוטאת היא תמות". אפילו טענת שוגג לא תעמוד לה. אבל מן התורה שנאמר בה "וחי בהם" ומן הקב"ה שכולו חסד יש לה תקנה של כפרה ותשובה. והכל בעצם בתורה גופה. ספר ויקרא מוקדש כולו לכפרה "יביא אשם ויתכפר לו" ובספר דברים, מצוות התשובה: "כי קרוב אליך הדבר מאד, בפין ובלבבך לעשותו" (דברים ל יז).